

Çocuklarda Allah Tasavvurunun Gelişmesinde Bibliyoterapi Yönteminin Etkisi (5-6 Yaş Grubu Örneği)*

The Effect of Bibliotherapy Method on the Development of Children's Concept of Allah (5-6 Age Group Example)

Ayşe TAÇAR**

Mehmet ŞANVER***

Makale Bilgisi

Geliş:01.10.2024
Kabul:17.10.2025

Doi: 10.20296/tsadergisi.1559527

Anahtar Sözcükler:

Allah tasavvuru
Okul öncesi
Din eğitimi
Bibliyoterapi

ÖZET

Makalede, 5-6 yaş grubu çocuklarında Allah tasavvurunun gelişmesinde bibliyoterapi yönteminin etkisini, eğitimde ve özellikle din eğitimindeki rolünü ve etkisini açıklamaya çalışmak ve dönem çocuklarında görülen antropo-morfik (insanbiçimci) Tanrı anlayışının değişmesi/gelişmesi ve olgunlaşmasına bibliyoterapinin ne derece hizmet ettiğini belirlemek amaçlanmıştır. Çalışmada, bibliyoterapi yönteminin bir türü olan gelişimsel bibliyoterapi uygulanmıştır. Gelişimsel bibliyoterapi uygulaması, eğitim alanında öğretmenler rehberliğinde gerçekleştirilmektedir. Araştırma, nitel araştırma yöntemiyle yapılmıştır. Veri çeşitlemesi yöntemi uygulanarak öncelikle doküman analizi yapılmış ve araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Katılımcı olarak araştırmada yer alan 5 çocuk ile birlikte Claire Jobert'in "Seni Çok Seviyorum Allah'ım" kitap serisinden hareketle yapılan bibliyoterapi oturumları gerçekleştirilmiştir. Yıldız ve Arık tarafından geliştirilen "Tanrı İmgesi Ölçeği" anket sorularına çocukların verdiği cevaplar ile yine çocuklara Harms teorisinden hareketle sorulan "Allah denince aklına ne geliyor?" sorusuyla onlara Allah hakkında çizdirilen resimlerin ön test-son test sonuçları istatistiksel ve betimsel olarak analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan kitaplardaki konuyla ilgili metinler, çocuğun hazırbulunuşluğu gözetilerek, belli aralıklarla verildiğinde; çocukların Allah hakkında daha doğru ve olumlu tasavvurlar geliştirdiği gözlenmiştir.

Article Information

Submission: 01.10.2024
Acceptance:17.10.2025

Doi: 10.20296/tsadergisi.1559527

Key Words:

God imagination
Pre-school
Religious education
Bibliotherapy

ABSTRACT

The article aims to explain the effect of the bibliotherapy method on the development of the perception of God in children aged 5-6, its role and effect in education and especially in religious education and to determine the effect of bibliotherapy on the development and maturation of the anthropomorphic perception of God seen in children of that period. Developmental bibliotherapy, which is a type of bibliotherapy method, was applied in the study. Developmental bibliotherapy is carried out under the guidance of teachers in the field of education. The research was conducted with the qualitative research method. Document analysis was primarily conducted by applying the data triangulation method. Bibliotherapy sessions based on Jobert's book series "I Love You So Much, Allah" were carried out with the 5 participating children. The answers given to the "Image of God Scale" survey questions and the pre-test and post-test results of the pictures drawn by the children about Allah with the question "What comes to your mind when you say Allah?" were analyzed statistically and descriptively. When the texts related to the subject were given to the children at certain intervals in the study; It has been observed that children develop more accurate and positive perceptions of Allah.

Atf İlin

Taçar, A. & Şanver, M. (2025). Çocuklarda Allah tasavvurunun gelişmesinde bibliyoterapi yönteminin etkisi (5-6 yaş grubu örneği). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 29(3), 978-993. doi: tsadergisi. 10.20296/tsadergisi.1559527

* Bu makale, Ayşe Taçar tarafından Doç. Dr. Mehmet Şanver'in danışmanlığında hazırlanan "Bibliyoterapi Yönteminin Çocuklarda Allah Tasavvurunun Olgunlaşmasına Etkisi (5-6 yaş grubu örneği)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Öğretmen-Uzman, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, cayse296@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1959-5270>

*** Sorumlu yazar: Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi ABD., Bursa, mehmetshanver@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8710-4459>

GİRİŞ

1.Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Gelişimi

Okul öncesi dönem, çocuğun 0-6 yaş dönemini kapsayan, özellikle kişilik gelişiminin temellerinin atıldığı ve kişiliğin önemli oranda kazanıldığı döneme verilen addır. Okul öncesi dönemde çocuğun gelişimsel özellikleri ile bireysel özellikleri paralel seyrederek. Nitekim, Jean Piaget okul öncesi dönem üzerinde en kabul gören araştırmaları yapan bir araştırmacı olarak bu dönemin önemine dikkat çekmiş; aynı zamanda çocuğun gelişim evrelerini zihinsel gelişimlerine adapte eden bir gelişim şeması ortaya koymuştur.

Jean Piaget, çocukların bilişsel gelişimini dört aşamada ele almaktadır; Duyusal Motor Dönemi (0-2 yaş), İşlem Öncesi Dönem (2-7 yaş), Somut İşlemler Dönemi (7-11 yaş) ve Soyut İşlemler Dönemi (11-15 yaş). Okul öncesi dönemi “İşlem Öncesi Dönem” olarak niteleyen Piaget; bu dönem çocukların zihinlerinin henüz mantıksal çözümlenmeler ve soyut kavrayışlara yetkin olmadığını ifade eder. Piaget; işlem öncesi dönemi kendi içinde 2-4 yaş arası kavram öncesi dönem ve 4-7 yaş arası ise sezgisel dönem olarak iki evreye ayırmaktadır (Piaget, 1964: 176-186.). 3-6 yaş arası dönem çocukları, tek tek ayrılan gelişmelerden çok, karmaşık gelişim özellikleri gösterir. Bu dönemde çocuğun yaşam şekli ve içinde bulunduğu yaşam şartları, kişilik gelişiminin temelini oluşturur (Dodson, 1998: 133).

Çocukluk dönemi birey için oldukça önemlidir. Zira bu dönem, bireyin gelecekteki hayatının temellerini oluşturur ve karakterinin şekillendiği dönemdir. Birey, bu dönemde adım adım yetişkinliğe hazırlanmakta ve elde edeceği davranışları yavaş yavaş kazanmaktadır. Bu dönem, hayata hazırlık sürecidir, bir öğrenme dönemidir ve bu öğrenmeler onda, onun hayatında derin izler bırakır. Bazı psikologlar ve eğitimciler, kişilik gelişiminin % 90'ının çocukluğun ilk 6 yılında gerçekleştiğini ileri sürerler. Bu durum, bize çocukluk yılları eğitiminin çok önemli olduğunu ve asla ihmal edilmemesi gerektiğini göstermektedir (Köylü, 2004: 137).

2.Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Dinî Gelişimi ve Allah Tasavvuru

Okul öncesi dönem çocuğu kendisini, meydana gelen her olayın merkezinde görür ve her şeyi kendi penceresinden değerlendirir; esas olan kendi bakışıdır. Başka insanların bakışıyla ilgilenmez. Bir olayı veya nesneyi başkalarının farklı bir şekilde algılaması onun ilgi alanının ve öngörüsünün dışındadır. Empati kurabilecek duruma gelmemiştir. Bu benmerkezci bakış açısı, çocuğun dinî gelişim alanında da kendisini gösterir. Allah'ın, çocuğu kuşatan evrenin, çevresindeki varlıkların, anne-babasının ve ailesinin kendisi için ve onun istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için var olduğunu düşünür. Çocuğun Allah'ı ve metafizik konuları algılaması, animist ve antropomorfik bir yapıda gerçekleşir. Mesela, Allah kavramını somut bir kavramla ilişkilendirerek algılama veya cansız nesnelere belli manalar yükleyerek canlı olarak tasavvur etmek gibi. Çocuğun dinî olgunlaşma sürecindeki ilk basamağı bu algılamalardan geçer (Oruç, 2010: 88). Söz gelimi, Tanrı'nın her yerde olduğunu işiten ve bu şekilde inanan bir çocuk, Tanrı'nın üzerine oturmak istemediği için sandalyeye oturmayı kaçınır (Elkind, 1964: 40).

Anlamı, “var olan her şeyin yaratıcısı ve koruyucusu olduğuna inanılan yüce varlık” olan Allah kavramı (Üzüm, 1989; İzmirli, 1997), bireyin zihninde Tanrı'nın nasıl betimlendiğini yorumlamak üzere kullanılan tasavvur kavramı ile birlikte değerlendirildiğinde, literatürde sıkça karşılaşılan ve psikolojik duygu unsurlarını da barındıran bir yapı olarak “Allah tasavvuru” kavramı karşımıza çıkmaktadır (Hayta, 2010: 42).

Allah tasavvuru, Allah'ın zihindeki tahayyülünü ve imgesel tasarımını ifade etmektedir. Allah tasavvuru, Allah ile ilgili duygusal alanda zihinsel simgeleri ifade eder. Yani “Allah'ı dolaylı olarak algılayıp anlamlandırmak ve sezgisel yönden” duyumsamaktır (Hayta, 2019: 54).

3.Çocukta Allah Tasavvuru

İnsan gelişimi, süreklilik içeren bir özelliğe sahiptir. Bu süreçte kazanılan bütün özellikler ve davranışlar, önceki filizlenmelere bağlıdır. Çocuk, her öğrenme ve kazanım elde ettiği an yeni bir şey haline gelmekte; fakat daima geçmişinin özünü taşımaktadır. Beş yaşındaki çocuğun psikolojisi, doğumdan sonraki dört yıl içerisinde ve doğumdan önceki aylar ve haftalar boyunca başına gelen

her şeyin ve yaşadıklarının “sonucu”dur. Çünkü tüm geçmiş, aslında her şeyin başlangıcıydı (Gesell & Ilg, 1946: 48).

Çocukta Allah kavramı ile temas, anne karnından itibaren başlamakta olup çocuğun her yaşı ve evresinde bir önceki yaş ve evresinde kazandığı bilgi ve hislerini, deneyimlerini yüklenerek ilerlediği devamlı bir gelişimin ifadesidir. Çocukta şekillenen Allah algısının çocuğun yaşıyla olan ilgisi, çok parçalı yapboz gibi düşünülebilir. Yapboz parçaları, çocuğun her bir yaşı gibi ayrı ayrı bir şekil, renk ve mana ifade etse de, bu parçalar bütün hale getirildiği takdirde çocuğun mevcut Allah tasavvuru anlamlı bir niteliğe kavuşacaktır.

“Çocuğun Tanrı’yı merak etmeye başlaması üç yaşlarına tekabül eder. Çocuk kısa sürede Tanrı’nın görünmez olduğunu keşfeder. Bu nedenle, kendisine canlı bir varlık olarak tanıtılan ve kendisinin bir kişi olarak hissettiği Tanrı imgesini karşılamak onun kapasitesine kalmıştır. Çocuğun güçlü hayal gücü, o görünmez ancak alışılmadık derecede güçlü varlığın psikolojik özelliklerini ‘yaratmak’ zorundadır. Çocuk üç yaşında olduğunda Tanrı imgesini elinde mevcut olan yaşam deneyimlerine dayanarak oluşturacaktır, sonuç da antropomorfiktir” (Rizzuto, 1979: 22).

Türkiye’de yapılan çalışmalar, çocukların Allah tasavvurunun yalnızca bilişsel değil; aynı zamanda kültürel, anlatımsal ve dinî çevresel etkilerle şekillendiğini göstermektedir. Örneğin Akgül, 5-6 yaş grubundaki çocuklarda Allah’ın koruyucu, yardım edici ve bağışlayıcı niteliklerinin, anlatım biçimleriyle doğrudan ilişkili olarak geliştiğini ortaya koymuştur (Akgül, 2010). Yıldız, okul öncesi çocukların sıklıkla Allah’ı insana benzer özelliklerle hayal ettiklerini, ancak eğitsel hikayelerle bu kişileştirmenin yerini daha soyut ve soyutlayıcı bir yaklaşıma bıraktığını belirtmiştir (Yıldız, 2006). Zengin, Almanya’daki Türk çocuklarıyla yürüttüğü çalışmada, hikâye anlatımı temelli dinî eğitimin çocukların çizimlerinde yansıyan Allah imgelerinde olumlu dönüşümlere yol açtığını bulgulamıştır (Zengin, 2010). Ayrıca, Yavuz, çocuklarda dinî duygu ve düşüncenin gelişiminin, zihinsel kapasite ile çevresel-dinî anlatıların etkileşimiyle birlikte ilerlediğini ve Tanrı kavramının anlamlandırılmasında bu etkileşimin belirleyici olduğunu ifade etmektedir (Yavuz, 1993). Bu bulgular, yalnızca Batılı teorilere değil, yerel araştırmalara ve kültürel pedagojik yaklaşımlara dayalı çok yönlü bir kuramsal çerçevenin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bazı 5 yaş çocukları, Tanrı’nın varlığının daha fazla farkındadırlar. Hatta yaptıklarını O’nun görmesinden bile korkabilirler. 5 yaşındaki bir çocuk, düştüğü zaman Tanrı’nın onu ittiğini düşünebilir (Gesell & Ilg, 1946: 86-87).

6 yaş, çocuğun yaratıcı bir güç tasavvurunun ve O’na olan ilgisinin en yoğun olduğu dönemdir. “Kendisini gören, ama kendisinin görmediği bir Tanrı’yı ilk başta anlamakta zorlansa da, bu yaşta Tanrı’yı daha geniş bir yaratılış alanıyla düşünebilmekte ve ilişkilendirmektedir. Dünyanın, çevresindeki varlıkların ve güzel şeylerin yaratıcısı olarak Tanrı kavramını kavrar; ancak yakında onları düşünecek, şüpheli hale gelecek ve onları daha fazla açıklama, daha fazla bilgi edinme ihtiyacı duyacaktır (Gesell & Ilg, 1946: 141-142. Ayrıca bkz. Goldman, 1964: 146).

3-18 yaş arası çocukların Tanrı hakkında ne düşündüklerini belirlemek için, Ernest Harms, kamu ve özel türdeki okullarda öğrenim gören 5000’i aşkın çocuk üzerinde bir araştırma yapmıştır. Harms, çalışmasında çocuklardan Tanrı’yı zihinlerinde canlandırmalarını ve ne ifade ettiğini resme aktarım sözel olarak ifadelendirmelerini istemiştir. Bu araştırma sonucunda Harms, dinî düşüncede 3 gelişim evresi olduğunu kaydetmiştir: Peri Masalları Evresi (3-6 yaş), Gerçekçi Evre (7-12 yaş) ve Bireysel Evre (13-18 yaş) (Harms, 1944: 114-115).

Peri Masalları Evresi’ndeki (3-6 yaş), çocuk, Tanrı’yı zihninde karşılık gelen bir peri masalı kavramıyla eşleştirmiştir: Gökyüzünde bir kulübede yaşayan aksakallı bir adam, bulut, Tanrı yazılı bir bulut parçası vs. Bu evredeki bir çocuk rasyonel değil; duygusal ve sezgisel bir düşünceye sahiptir. Ancak çocuğun, Tanrı’nın rolü ve mahiyeti konusundaki düşünceleri entelektüel olgunlaşması sürecinde önemli bir basamaktır. Bu nedenle duygu, düşünce ve hayallerindeki fantezi özgürlüğü desteklenmelidir (Harms, 1944: 115-119).

Çocukta Allah tasavvuru üzerine yapılan araştırmaların ekseriyeti, Harms'ın bu teorisini doğrulayan nitelikte benzer sonuçlar elde etmiştir (Hample vd., 1991'den akt. Yıldız, 2007: 67. Ayrıca bkz. Heller, 1988; Pitts, 1977). Araştırma sonuçlarına göre; 3-6 yaş arası çocukların Allah algısı genellikle Piaget'in bilişsel gelişim evreleri ile örtüşmektedir. Ancak Petrovich ve Barrett adında iki araştırmacının birbirinden bağımsız olarak farklı yıllarda yaptığı iki farklı araştırma sonuçları, çocukta yerleşik ve gelişen Allah tasavvurunda farklı bir bakışa işaret etmektedir.

Petrovich, çocukların köken (nereden geldiklerine dair) anlayışlarını onların Tanrı kavramlarıyla ilişkilendirmek amacıyla 1997'de okul öncesi çocuklar (ortalama 4 yaş) üzerinde bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada çocuklara, "bitki yaşamı", "hayvan yaşamı", gökyüzü veya yeryüzü ve (duruma bağlı olarak) büyük kayaların kökeninin "Tanrı tarafından, insanlar tarafından veya kimsenin bilmediği/bilinmeyen bir güç tarafından" seçeneklerinden hangisine dayandığı sorulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, okul öncesi çocukların, Tanrı'nın doğal dünyanın kaynağı olduğu cevabını verme ihtimalleri, yetişkinlerden hemen hemen yedi kat daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, okul öncesi çocukların gerçekten de Tanrı'yı yetişkinlerden önemli ölçüde farklı yaratıcı güce sahip olan bir varlık olarak algılayabildiklerini ortaya koymaktadır. Bu araştırma sonucunda işlem öncesi dönemde bulunan bu çocukların antropomorfik bir Tanrı tasavvuru geliştirmedeğini söyleyebiliriz (Akt: Barrett & Richert, 2003: 303-304).

Barrett ve arkadaşları ise, çocukların sahip olduğu antropomorfik Tanrı fikrini ve çocukların düşünme biçim ve algılarını yetişkinlerle karşılaştırmak için, protestan inancına sahip 3-6 yaşındaki 52 Amerikalı çocuk üzerinde bir araştırma yapmışlardır. Araştırmada çocuklara, dışında kraker resimleri, içinde ise taş bulunan bir kraker kutusu gösterilmiş; annelerinin kutuyu ilk kez gördüğünde içinde ne olduğunu bilip bilemeyeceği sorulmuştur. Çocukların büyük bir kısmı, annelerinin soruya "kraker" cevabını vereceğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, sizce "Tanrı kutuda ne olduğunu düşünür" diye sorulduğunda, her yaştaki çocuk, Tanrı'nın kutunun dış görünüşüne aldanmayacağını ve "taş" cevabını vereceğini belirtmiştir (Barrett & Richert, 2003: 305).

İki araştırma sonucunun ortak bulgusu; çocuklar, okul öncesi dönemde, Piaget'in belirttiği gibi işlem öncesi dönemde olsa bile, buldukları evreden farklı ve daha anlamlı, yetişkinlere yakın bir Allah tasavvuru geliştirebilirler. Demek ki, çocuğun yaşı ile geliştirdiği Allah tasavvuru arasında önemli bir ilişki mevcut olmakta, ancak bu ilişki her çocuk için geçerli olmamaktadır. Çocuğun yaşı, şekillendirdiği Allah tasavvurunda tek ölçüt olmayıp çocuktaki Allah tasavvuru; aile (Vergote, 1978: 315-329; Vergote vd., 1969: 79-87; Dickie, 2012: 178; Kirkpatrick & Shaver, 1990: 316) ve cinsiyet (Slater, 2004: 10-11; Bem, 1981: 354-364; Dickie, 2012: 179) değişkenleri ve benzeri diğer içsel ve dışsal (çevresel) faktörlerin tesiri ile mayalanan ve daima şekillenen bir hamur gibidir.

4. Bibliyoterapi'nin Tanımı, Tarihçesi, Türleri ve Uygulama Basamakları

Bibliyoterapi, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını şekillendirmede kitapların iyileştirici gücünden yararlanmayı amaçlayan bir yöntemdir. Terapi, eğitim ve kişisel gelişim gibi farklı alanlarda uygulanan bu yöntem, bireylerin kendi yaşantılarıyla özdeşlik kurabilecekleri edebî eserler aracılığıyla iç görü kazanmalarını hedefler (Russell & Shrodes, 1950; Shechtman, 2009). İlk örneklerine Antik Yunan döneminde rastlansa da, bibliyoterapi 20. yüzyıldan itibaren sistematik bir yaklaşıma dönüşmüştür. Eğitim alanında özellikle gelişimsel bibliyoterapi, çocukların sosyal-duygusal farkındalıklarını geliştirmede etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Betzalel & Shechtman, 2010). Bu yönüyle bibliyoterapi, din eğitimi ve değerler eğitimi bağlamında da önemli bir potansiyele sahiptir.

Çocuklara yönelik bibliyoterapi konusunda mevcut literatürün çoğu duyuşsal bibliyoterapi üzerinedir. Duyuşsal bibliyoterapi, tanımlamalar yoluyla okuyucunun duyuşsal deneyimler ve insanî durumlarla bağlantı kurmasını sağlamak için kurgu ve diğer yüksek nitelikli edebî literatürü kullanır (Shechtman, 2009: 26).

Bibliyoterapinin hazırlık sürecini; öğrenci ihtiyaçlarını belirleme, öğrenciye uygun materyal seçimi, işleyiş sürecin düzenlenmesi (uygulama zamanı, süresi, şekli ve bunu takiben yapılacak izleme etkinliklerinin tespit edilmesi), materyalleri hazırlama olmak üzere dört ana başlık altında belirlemek mümkün olabilir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Coleman & Ganong, 1988; Cornett & Cornett, 1980).

Bibliyoterapi uygulamaları ise şu beş basamaktan oluşmaktadır: Öğrencileri giriş etkinlikleriyle motive etme, Okuma/dinleme tecrübesi sağlama, Kuluçka süresi tanıma, İzleme etkinliklerinin gerçekleştirme, Değerlendirme işleminin yapılması ve öğrencileri kapanışa hazırlama.

Öğrencileri giriş etkinlikleriyle motive etme, kitapları öğrencilerin tesadüfen karşılaşacakları yerlere bırakmak, öğrencilerin birbirleriyle kitapları paylaşacakları uygulamalar oluşturmak, kitap kapaklarını ve açıklamalı kitap listelerini panolara asmak ve dikkat çekmek gibi durumları içermektedir. Okuma (dinleme) tecrübesi sağlama, özdeşleşme ve katarsis evrelerinin gerçekleşmesinin beklendiği aşamayı temsil eder. Kuluçka süresi tanıma, alınan bilgilerin içselleştirme ve bütünleştirmede zaman alacağını, bu sebeple beklemenin fayda sağlayacağını belirten aşamayı temsil eder. Çocuğun, içgörü elde edebilmesi için aceleye getirilmemesi ve izleme etkinlikleri öncesi en az 1 gün zaman geçmesinin beklenmesi önemlidir. İzleme faaliyetleri iki basamaklı bir aşamadır: Birincisi, kitap okuma etkinliği sonunda interaktif bir biçimde konu hakkında tartışmanın gerçekleştirilmesi; ikincisi ise, öğrencilerin anlayış ve becerilerinin desteklenmesi için alternatif faaliyetler içeren ek aktivitelerin yapılmasıdır (Bkz. Cornett & Cornett, 1980: 24-34).

Bu bağlamda çalışmada uygulama sürecinde kullanılan bibliyoterapi materyalleri, her bir oturumun temel eğitsel içeriği ve süre bilgisi aşağıda Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Bibliyoterapi uygulamasında kullanılan kaynaklar, eğitim içeriği ve süresi

Oturum Başlığı / Konu	Süre / Zamanlama	Kullanılan Temel Kaynaklar
1. Oturum: Allah sevgisi ve Allah’ın iyilikleri	40 dakika	Claire Jobert, Seni Çok Seviyorum Allah’ım (1. Kitap)
2. Oturum: Allah’a dua etme ve güven duygusu	40 dakika	Claire Jobert, Seni Çok Seviyorum Allah’ım (2. Kitap)
3. Oturum: Allah’ın koruyuculuğu ve affediciliği	40 dakika	Claire Jobert, Seni Çok Seviyorum Allah’ım (3. Kitap)
4. Oturum: Allah’ın büyüklüğü ve yüceliği	40 dakika	Claire Jobert, Seni Çok Seviyorum Allah’ım (4. Kitap)
5. Oturum: Allah ile kurulan manevi bağ	40 dakika	Claire Jobert, Seni Çok Seviyorum Allah’ım (5. Kitap)

5. Bibliyoterapinin Eğitimde/Din Eğitiminde Yeri ve Önemi

Bibliyoterapi yöntemi hastanelerde terapötik amaçla kullanıldığı gibi, eğitimde alanında, okullarda ve sınıflarda bir eğitimci-öğretmenin rehberliğinde “gelişimsel” anlamda kullanıldığı ve kullanılabilmesi belirtilmelidir.

Gelişimsel bibliyoterapi, bibliyoterapiyi tedavi maksatlı klinik çerçeveden alıp daha geniş bir perspektife oturtmuştur. Gelişimsel bibliyoterapinin; eğitim, sosyal hizmet, psikoloji, kütüphanecilik gibi kullanım alanları bulunmaktadır. Eğitimde, daha çok ırk ayrımını önleme, engelli, uyumsuz ve kekeme bireylerin yaşadığı zorluklarda destek olmada bir yol ve teknik olarak yer bulmuştur (Piercy, 1996: 7-8). Aynı zamanda, okul kitaplarının çocuklara yalnızca okuma yazma öğretme amacıyla değil; onların kişilik, karakter ve olumlu değerler geliştirmelerine ve kişisel gelişimlerine destek sağlamak amacıyla kullanıldığı örnekler mevcuttur (Pardeck & Pardeck, 1993: 12).

Bir eğitim ortamında bibliyoterapi uygulamasının katkı potansiyeli; öğrencilerin ilgilerini ve tutumlarını genişletmelerine, öğrencilerin benlik algısı ve çevre konusunda anlayış kazanmalarına, başkalarından bir şeyler öğrenmelerine veya sorunlarına çözüm bulabilmelerine yardımcı olmak bakımından önemlidir (Sınıfta engeli olan veya olmayan tüm çocuklar için bibliyoterapinin gerekli olduğuna dair öne sürülen 9 sebep için bkz. Nola Kortner Aiex, 1993’ten akt. Katherine Cook vd. 2006: 93).

Bibliyoterapi, eğitimde sınıf öğretmeni tarafından iki şekilde kullanılabilir: İyileştirici (terapötik) ve önleyici (koruyucu) bibliyoterapi (Olsen, 1975: 425). İyileştirici hedefler; çocuğun karakterine karşı tutumunun olumlanması, kişisel deneyim ve gelişimindeki aksaklık, hatalar veya eksikliklerin düzenlenmesi, yaşadığı mevcut durum ve olaylardaki problemlerin iyileştirilmesi gibi durumları

iermektedir (İyileştirici hedefe örnek hikâye için bkz. Kantrowitz, 1967: 209-212). Önleyici bibliyoterapide öğretmen, çocuğun geleceğe dair bazı zor durumlara uyum sağlayabilmesine ve zorluklara tatmin edici çözümler bulabilmesine yardımcı olmak için hareket eder. Kitaplar, bir çocuğa zihin dünyasının ve hayal gücünün gelişmesinde, zorlukların üstesinden gelmesinde, özgüven duygusunun gelişmesi ve kendini olduğu gibi kabul etmesinde, geçmiş tecrübelerden yararlanmasında ve onları yeni durumlara göre değerlendirmesinde ve sorunlarına dair yeni ve farklı bir bakış açısı kazandırmasında yardımcı olur. Çocuk; kitaplarda tanıdığı ve karşılaştığı karakterler sayesinde kendisini, güçlü ve zayıf olan yönlerini daha iyi tanır. Böylece kendi benliğini daha iyi tanır, tanımlayabilir ve geliştirebilir (Olsen, 1975: 425). Zipora Shechtman'ın dediği gibi, "Çocuklar ve ergenler terapiyi sevmeyen ama hikâyeleri ve filmleri severler" (Shechtman, 1999: 40).

Çocuğun okul, aile ve akranlarıyla girdiği ilişkiler sonucu, yaşadığı duygusal veya psikolojik bir sorundan olumsuz etkilenebilir. Onun ilgisini çeken ve ihtiyaçlarına yönelik edebiyat eserleriyle buluşturmak, hem kendisine, hem de sürdürdüğü ilişkilere yönelik tutumunu değiştirebilir (Hoagland, 1972: 390). Viola Kantrowitz, bibliyoterapi yöntemi bağlamında 13 yaşındaki siyahi ve yoksul gecekondulu çocuğu olan Willie'yi anlatır. Onun insanlarla yakınlaşmaktan korkmuş ve öğrenmekten vazgeçmiş halinin dönüşümü ümit vericidir. Öğretmen, kitaplar aracılığıyla Willie'nin tek ilgisi olan güvercin yetiştirme ve basketbol oynama gibi yöntemler sundu ve Willie'nin bir atlet olmasını destekleyecek, şevklenmesine yetecek kadar okumaya alaka göstermesini sağladı. Örneğin; öğretmen, *Stories for Today's Youth*'de mükemmel bir basketbolcunun hikâyesini okudu. Basketbolcu, öğretmene karşı beslediği öfkeden dolayı sürekli faul yapıyordu. Hikâyede, baba, çocuğun öfkesinin kaynağını bulmak için çabalamaktaydı. Bu ise Willie için çok anlamlıydı, çünkü davranış kalıbı benzerdi (Kantrowitz, 1967: 209-212). Willie, kendi duygu durumundaki karakterle özdeşleşme yaşamış ve böylece yalnızlık hissinden kurtulmuştur. Bu, Willie'yi duygusal olarak rahata erdirmiş, öfkesinden soyutlanmasını sağlamış ve bu sayede karakterle kurduğu empati sonucunda içinde bulunduğu problemi çözüme kavuşturmak için yöntem geliştirme evresine geçmiştir. Sonuç olarak, özdeşleşme, katarsis ve içgörü aşamaları gerçekleşmiştir.

Klasik İslam eğitiminde önemli bir kaynak olan İhvân-ı Safâ'ya göre; peygamberler insanların, melekler peygamberlerin, Allah-u Teâla ise cümlesinin öğretmenidir. Kendisini bize alemlerin Rabbi olarak tanıtan Allah, mutlak manada ilk eğitimcidir; nitekim Rabb isminin anlamlarından birisi de terbiye edendir. Allah, melek, peygamber ve insanlar arasındaki bu ilişkinin tesis edildiği en güçlü unsur ise İlâhî Kitap'tır (Geçioğlu & Yürük, 2021: 681-683). Kur'an'da tebliğ edilen ilk emrin "Oku" olması ve insanın ilk sorumluluğunun okumak olması; İslam dininde kitabın ve okumanın önemine işaret etmektedir. Nitekim, Ayasbeyoğlu, okuma ve din ilişkisi üzerine şöyle demektedir:

"(...) İslamın 'farz' terimiyle ifade edilen açık ve kesin hükümlere bağlı mükelleflerinin başında gelen (okuma-yazma) mükellefligi de niçin namaz, oruç, zekât, hac arasında, farz ibadetlerden sayılmamıştır? Okuma ayeti, peygambere, Hira' dağındaki mağarada düşünce ibadetiyle meşgul iken indirilmiştir. Bununla, kendisine, 'İşte asıl ibadet budur, okumandır' denilmiş, Allah'ın istediği bir ibadet şekli gösterilmiş olmuyor mu? Esasen İslam dininin temel ibadetlerini öğrenmek de okumaya bağlıdır. Hatta namazın iç şartlarından, rükünlerinden biri de kıraet (okumak)tır.(...)" (Ayasbeyoğlu, 1991: 67-68).

Mesnevi'de, "Övüşleri nâmahrem olanlardan gizlemek için, Allah bile hikâyeler söylemekte, misaller getirmektedir" beytine yer verilmiştir (Doğan, 2014: 361). Bu beyit, Allah'ın, biz insanlara, iyileştirme ve doğru yola sevk etmede (terapötik) ya da günahlardan sakındırmada (önleyici hedef) hikâye aracını kullanarak yaklaştığını düşündürmektedir (Din eğitiminde bibliyoterapinin yeri, önemi ve kullanım alanlarına dair detaylı açıklamalar ve örnekler için bkz. Çınar, 2019).

6. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, bibliyoterapi yöntemi ile uygulanan eğitsel bir sürecin, 5-6 yaş grubu çocukların Allah tasavvuru üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma, Tanrı İmgesi Ölçeği ve çocuk çizimleri üzerinden elde edilen nicel ve nitel bulgular aracılığıyla bu etkileri değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Okul öncesi dönemde çocukların Allah tasavvuruna yönelik sınırlı sayıda çalışma bulunmakla birlikte (Yıldız, 2006; Akgül, 2010; Zengin, 2010), bu çalışmalar genellikle nitel içerik analizi veya çizim çözümlenmeleri ile sınırlı kalmıştır. Mevcut çalışma, bu alana bibliyoterapi temelli bir uygulama modelini entegre ederek hem nicel veri (Tanrı İmgesi Ölçeği) hem de çocuk çizimleriyle elde edilen nitel verileri bütünleştiren karma bir araştırma tasarımı sunmaktadır. Ayrıca Claire Jobert'in "Seni Çok Seviyorum Allah'ım" adlı çocuk kitapları serisine dayalı beş oturumlu uygulama süreci, Türkiye bağlamında bu yaş grubunda Allah tasavvurunu eğitsel yöntemle geliştirmeye dönük ilk sistematik müdahalelerden biridir. Bu yönüyle araştırma, sadece tanılayıcı değil, aynı zamanda yönlendirici ve geliştirici bir işlev taşımaktadır. Bu durum, çalışmayı alana özgün katkı sunan bir örnek haline getirmektedir.

Bu çalışmada kullanılan Claire Jobert, *Seni Çok Seviyorum Allah'ım* serisi, okul öncesi dönemde Allah kavramını korku veya ceza merkezli değil, güven, sevgi ve merhamet temalarıyla ele alması nedeniyle tercih edilmiştir. Serinin dili sade, görselleri soyutlama becerisini destekleyici niteliktedir. Metinlerde teşbih ve cisimleştirme eğilimleri bulunmamakta, Allah tasavvuru tenzih ilkesine uygun biçimde anlatılmaktadır. Metinler, uygulama öncesinde ilahiyat ve okul öncesi eğitimi alanında uzman kişilerce incelenmiş, içerik bakımından uygun bulunmuştur. Bu yönüyle, seçilen materyaller hem pedagojik hem teolojik açıdan araştırmanın amacına hizmet eden örneklerdir.

7. Araştırma Problemi ve Soruları

Bu araştırma, okul öncesi dönemdeki çocukların Allah tasavvurlarının gelişiminde eğitsel müdahale olarak bibliyoterapi yönteminin etkisini incelemeyi hedeflemektedir. Mevcut literatürde bu yaş grubuna yönelik bibliyoterapi temelli uygulamalı din eğitimi araştırmaları oldukça sınırlıdır. Bu durum, aşağıdaki temel problemi gündeme getirmektedir:

Araştırma Problemi:

“Bibliyoterapi yöntemi ile yürütülen eğitsel bir uygulama süreci, 5–6 yaş grubu çocukların Allah tasavvurlarını anlamlı şekilde etkilemekte midir?”

Araştırma Soruları:

- 1-Uygulama öncesi ve sonrası Tanrı İmgesi Ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
- 2-Bibliyoterapi uygulaması sürecinde çocukların çizimlerinde Allah tasavvuruna dair nitel farklılıklar gözlemlenmekte midir?
- 3-Eğitim sürecinde kullanılan öykü içerikleri çocukların Allah algısını hangi yönlerden dönüştürmektedir?

YÖNTEM

1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, tek gruplu ön test–son test yarı deneysel desen ile nitel betimsel çizim analizini birleştiren karma bir yaklaşımla yürütülmüştür. Nicel olarak aynı katılımcıların ön test ve son test puanları karşılaştırılmış; nitel olarak çocuk çizimleri gelişimsel-dinî çerçevede betimsel analize tabi tutulmuştur.

2. Katılımcılar

Çalışma grubu, 5–6 yaş aralığında 5 okul öncesi çocuktan oluşmaktadır. Gönüllülük esas alınmış, veli onamı sağlanmıştır. Katılımcılar, uygulama oturumlarına düzenli devam edebilecek çocuklardan kolayda örnekleme ile seçilmiştir.

3. Materyaller ve Seçim Ölçütleri

Bibliyoterapi oturumlarında Claire Jobert'in *Seni Çok Seviyorum Allah'ım* (1–5) serisi kullanılmıştır. Seçimde şu ölçütler gözetilmiştir:

- (i) Akîdevî uygunluk: Allah tasavvurunun tenzih ilkesine uygun, teşbih/cisimleştirmeden kaçınan anlatım,

- (ii) Yaş-düzeyi: 5–6 yaş için sade dil ve soyutlamaya köprü kuran imgeler,
- (iii) Bibliyoterapiye yapı uyumu: Oturumlara bölünebilir akış, etkileşimli sahneler,
- (iv) Kültürel-dilsel uygunluk,
- (v) Uzman görüşü: Uygulama öncesi ilahiyat ve okul öncesi eğitimi uzmanlarınca içerik incelemesi yapılarak “uygun” değerlendirilmesi alınmıştır¹.

4. Uygulama Süreci (Prosedür)

Oturumlar üç evrede yürütülmüştür: Okuma öncesi hazırlık, okuma sırası etkileşim, okuma sonrası izleme etkinlikleri. Bu üç aşamalı bibliyoterapi akışı, okul öncesi uygulama örnekleriyle uyumludur (bkz. Akgün & Karaman Benli, 2019). Oturumlar arasında içselleştirmeyi desteklemek için yaklaşık iki haftalık aralar verilmiştir.

- Okuma öncesi: Kısa şiir/şarkı/oyun vb. ile duygusal-bilişsel hazırlık.
- Okuma sırası: Metin üzerinde nötr, yönlendirmeyen sorularla etkileşim; eğitimci, çocukların kendi ifadelerini açığa çıkaracak şekilde sorular yöneltir.
- Okuma sonrası/izleme: Tartışma, çizim ve kısa etkinlikler; uygulayıcı gözlem notları tutulur.

Örnek etkileşim (metinden alıntı):

“Güneş, ‘Evet, Allah gözlerimizle görülemez, ama O, bizi görür; seslendiğimizde işitir’ dedi. Eğitimci bunu çocuklara sorar: – ‘İçinden söylese de duyar mı?’

— ‘Evet, hiçbir şey demese, içinden dese bile duyar.’ (Z., 5 yaş)

– ‘Kalbimizin atmasını bile dinleyebilir.’ (Z.B., 5 yaş)”

Okuma öncesi/okuma sırası/izleme adımları, okul öncesi bibliyoterapi uygulama şemalarıyla tutarlıdır (bkz. Akgün & Karaman Benli, 2019).

5. Ölçme Araçları ve Uygulama

(a) Tanrı İmgesi Ölçeği (kısa form): Bu çalışmada, Mualla Yıldız ve Recep Serkan Arık (2014) tarafından geliştirilen Çocuklar İçin Tanrı İmgesi Ölçeği temel alınmıştır. Uygulamada, M. Evren Hoşrik (2017) tarafından geliştirilen kısa form esas alınmış; yaş düzeyi gereği sadece ‘güven’ alt boyutu kullanılmıştır. Katılımcılar okuma-yazma bilmediğinden ölçek bireysel ve sözel biçimde uygulanmış; maddeler yaşa uygun sadeleştirilmiş ifadelerle okunmuş, yanıtlar sözel/işaret/resim tepkileri üzerinden kaydedilmiştir.

(b) Çocuk çizimleri: Oturum öncesi-sonrası “Allah denince aklına ne geliyor? Çiz ve açıkla.” yönergeleriyle çizimler alınmış; güven/yardım/koruyuculuk ile korku/ceza temaları ve soyut-somut öğeler betimsel olarak çözümlenmiştir².

6. Veri Analizi

Nicel: Ön test-son test puanları Bağımlı Örneklem t-testi ile karşılaştırılmış, anlamlılık eşiği $p < .05$ olarak belirlenmiştir. (Bulgularda: $t = -2,634$; $p = .029$)

Nitel: Çizimler, çocukların sözlü açıklamalarıyla birlikte betimsel tematik analiz ile değerlendirilmiş; nicel-nitel bulgular üçgenleme yaklaşımıyla yorumlanmıştır.

¹ “Kitabın çocuğun okuma yeteneği ve düzeyi, gelişim ve ilgi düzeyine uygun olması, kitaptaki temaların çocuğun mevcut problemine karşılık gelmesi, kitabın terapötik anlamı, karakterlerin sahiciliği, olay örgüsünün problem çözme süreçleri ile eşleşmesi, hikayenin geçtiği ortamın çocuğun kendisini özdeşleştirmesine uygunluğu, kitabın formatının içeriğe katkısı, kitabın edebi değeri faktörleri ile kitap seçimi eşleştirilmeye gayret edilmiştir. Ayrıca söz konusu kitapların İslam itikadı açısından uygunluğu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Ahmet Murat ÖZEL tarafından onaylanmıştır.” (Araştırmacı)

² Çocuklardan Allah’ı şekilsel olarak ifade etmelerini istemek İslam itikadı açısından uygun olmamakla birlikte, okul öncesi eğitim kademesi olması nedeniyle çocukların duygu, düşünce ve tasavvurlarını yazılı yolla ifade edebilmeleri mümkün olmadığından, uygulanan ölçek ve teoriye bağlı olarak bu yol tercih edilmiştir. (Araştırmacı)

7. Etik Uygunluk

Veli aydınlatılmış onamı alınmış, çocuklardan yaşa uygun sözel rıza istenmiştir. Çocuk isimleri kodlanmış, görseller mahremiyete uygun şekilde kullanılmıştır.

8. Geçerlik-Güvenirlilik ve Yanlılık Önlemleri

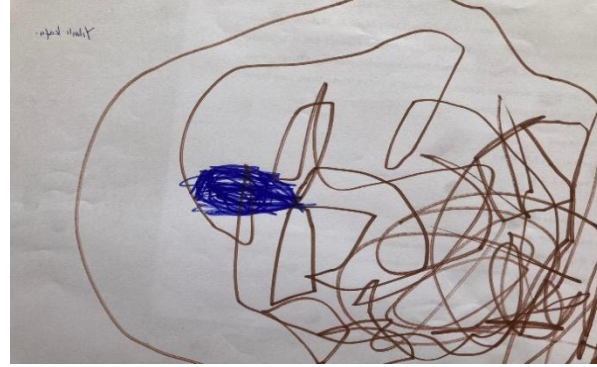
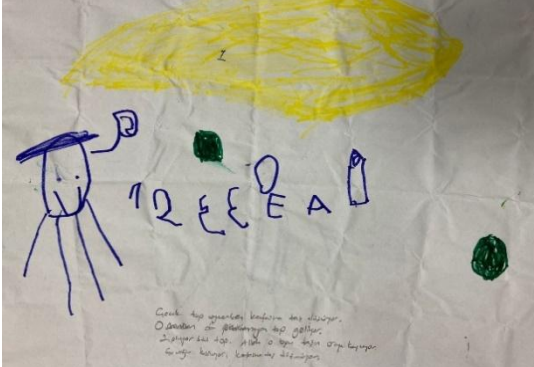
Bu çalışmada iç geçerliği güçlendirmek için üçgenleme uygulanmış; nicel (Tanrı İmgesi Ölçeği – güven boyutu) ve nitel (çocuk çizimleri ile uygulayıcı gözlem notları) veriler birlikte yorumlanmıştır. Nötr soru sorma ve yönlendirmeden kaçınma ilkeleri izlenmiş, oturumlar zamana yayılmış (yaklaşık iki haftalık aralar)tır. Materyal seçimi uygulama öncesinde ilahiyat ve okul öncesi eğitimi uzmanlarınca gözden geçirilmiştir. Çizimlerin çözümlenmesinde önceden tanımlı tematik kodlama şeması kullanılmış; kodlama kararları için araştırmacı notları (denetim izi) tutulmuştur. Sınırlılıklar bölümünde materyal kaynaklı yanlılık ihtimali ve tek ölçüm boyutuna bağlı ölçüm hatası açıkça belirtilmiştir.

BULGULAR

Çocukların ön test ve son test anket cevapları ile Allah hakkında çizdikleri resimlerden 3 tanesinin kısa analizi aşağıda sunulmakla birlikte, bibliyoterapi oturumlarının çocukta Allah tasavvurunun olgunlaşmasına hangi yönde etki ettiği hakkında bilgiler yer almaktadır.

Şekil 1: Çocukların Allah hakkında ön test ve son test çizimleri.

	
<p>Ön test çizimi</p> <p>H. (Kız, 5 yaş): “Allah denince aklıma deniz kızı geliyor. Çünkü meleğe benziyor. Allah da iyi, melek de iyi. Bu, aklıma gelen ilk şey.”</p>	<p>Son test çizimi</p> <p>H. (Kız, 5 yaş): “Güneşi Allah yarattı. Gökkuşağını da. Melek, bulutlar, çimenler, hepsi Allah’ın. Yalan söylememeyi de Allah yarattı. Bunlar da asla yalan söylemiyor.”</p>

	
<p>Ön Test Çizimi</p> <p>A. (Erkek, 6 yaş): Çizdiği resmi açıklaması ve anlatması istenildiğinde bunun bir “Yılanlı</p>	<p>Son Test Çizimi</p> <p>A. (Erkek, 6 yaş): “Çocuk top oynarken kafasına taş düşüyor. O zaman da patlamayan</p>

kafa" olduğunu söylemiştir. "Allah denince aklına neden yılanlı kafa geliyor?" diye sorulduğunda ise "Bilmiyorum" cevabını vermiştir.

top geliyor. Zıplıyor bu top. Allah o topu taşın oraya koyuyor. Çocuğu koruyor, kafasına taş düşmüyor."

Ön Test Çizimi

Z. (Kız, 5 yaş), "Allah denince akluma Atatürk geldi. Çünkü o bizi koruduğu için. Allah da aynı şeyi yaptığı için akluma o geldi."

Son Test Çizimi

Z. (Kız, 5 yaş): "Bir adam camiye gidiyor. Allah, namaz kılmayı çok sever. Adam da çok mutlu; çünkü Allah'ı çok seviyor."

Uygulama süreci sonunda, tüm çocukların Allah tasavvuru ölçeğinden aldıkları toplam puanlarda artış meydana geldiği gözlemlenmiştir. Ölçeğin "güven" alt boyutuna ait puanlarda ise, Z. ve Z.B. adlı çocukların ön test ve son test sonuçları benzer düzeyde kalırken; diğer çocukların bu alt boyuttaki puanlarında dikkate değer bir yükselme kaydedilmiştir. Bu artış, çocukların Allah'a karşı duydukları güvenin daha olumlu bir hâle geldiğine işaret etmektedir. Nitekim bazı çocuklar, Allah algılarını korkutucu bir figürden ziyade, yardım eden, iyi, koruyucu, güzel duygular uyandıran ve her durumda yanında olan bir varlık biçiminde yeniden tanımlamaya başlamıştır.

Diğer yandan, "korku" alt boyutuna ilişkin puanlara bakıldığında, H. dışındaki çocukların puanlarında artış olduğu görülmüş; ancak H. adlı çocuğun bu boyuttaki puanları uygulama öncesi ve sonrası arasında herhangi bir değişiklik göstermemiştir. Her ne kadar korku alt boyutunda genel bir yükselme kaydedilmiş olsa da, bu durum ölçeğin genel puanlamasını olumsuz yönde etkilememiştir. Genel değerlendirme itibarıyla, çocukların Allah tasavvurlarında olumlu bir gelişim yaşandığı tespit edilmiştir.

Bibliyoterapi uygulamasının katılımcı çocukların Allah tasavvuruna etkisi ve meydana gelen değişimler aşağıdaki tablolarda rakamsal olarak gösterilmiştir.

Tablo 2: "Bibliyoterapi oturumlarının çocukların Allah tasavvurunda etkili olup olmadığının sınanması için yapılan Bağımlı Örnek t Testi" sonucu.

Değişken	N	Ortalama	Standart Sapma	Korelasyon	P	T	Serbestlik Derecesi	P
Ön Test	5	37,8	1,30	-0,198	0,750	-	4	0,029
Son Test	5	44,0	4,84			2,634		

Uygulama öncesi ve sonrası elde edilen puanların karşılaştırılmasına yönelik olarak gerçekleştirilen Bağımlı Örneklem t-Testi analizinde, çocukların ön test ve son test puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t = -2,634$; $p < .05$). Bu bulgu, bibliyoterapi yöntemiyle yürütülen oturumların, çocukların Allah tasavvurlarını anlamlı biçimde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 3: Çocukların tümünün Allah tasavvuru ölçeği toplam puanlarıyla ilgili ilk test ve son test bibliyoterapi seansları.

İsim	İlk Test Toplam Puanı	Son Test Toplam Puanı	Güven Alt Boyutu İlk Test	Güven Alt Boyutu Son Test	Korku Alt Boyutu İlk Test	Korku Alt Boyutu Son Test
Z.	35,00	49,00	35,00	35,00	4,00	14,00
Z.B.	38,00	42,00	31,00	31,00	7,00	11,00
E.	37,00	42,00	29,00	33,00	8,00	9,00
A.	39,00	49,00	33,00	35,00	6,00	14,00
H.	36,00	38,00	29,00	31,00	7,00	7,00

Allah tasavvuru ölçeğinde elde edilen, çocukların tamamına ait toplam puanlarda bibliyoterapi seansları sonrası bir artış görülmüştür. Ölçek kapsamında elde edilen Güven alt boyutu puanlarında ise Z. ve Z.B.'ye ait ön ve son test ölçümleri arasında bir fark görülmemiş, ancak diğer çocukların puanlarında bir artış görülmüştür. Ölçek kapsamında Korku alt boyutunda elde edilen puanlarda ise H. dışındaki diğer bütün çocukların puanlarında artış bir gözlenmiş, ancak H.'nin hem oturum öncesi, hem de oturum sonrası puanlarında bir değişiklik görülmemiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Tartışma

Bu araştırma, bibliyoterapi yönteminin 5–6 yaş grubu çocuklarda Allah tasavvurunun gelişimi üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Bulgular, bibliyoterapi oturumlarının çocukların Tanrı tasavvurlarında anlamlı ve olumlu bir gelişme ortaya koyduğunu göstermektedir. Tanrı İmgesi Ölçeği sonuçları ile çizim analizleri birlikte ele alındığında, çocukların Allah'a dair algılarının daha sevgi temelli, koruyucu, yardım eden, iyi ve güven verici bir forma dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Araştırmada yer alan çocukların Allah'ı başlangıçta daha çok cezalandırıcı, korkutucu ya da soyut bir figür olarak tanımlarken, oturumlar sonunda Allah'a dair daha somut, olumlu ve ilişkiyel bir anlam çerçevesi oluşturdukları görülmektedir. Bu bulgu, Tanrı tasavvuru gelişiminde çocukların deneyimsel, duygusal ve anlatı temelli öğrenmeye açık olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, Jean Piaget'nin bilişsel gelişim kuramında söz konusu yaş grubunun somut işlemler döneminde yer almasıyla da tutarlıdır. Bu yaş grubundaki çocukların sembolik anlatımlar, hikâye ve görsel temsiller yoluyla öğrenmeye daha açık oldukları bilinmektedir (Piaget & Inhelder, 1969; Yavuz, 1993). Çocukların son test çizimlerinde görülen soyutlamaya yönelik eğilimler, Almanya'daki müslüman çocuklarla yapılan benzer bir araştırmada (Zengin, 2010) gözlemlenen gelişimsel ilerlemelerle örtüşmektedir. Bu bağlamda, farklı sosyo-kültürel çevrelerde dahi Allah tasavvurunun gelişiminde ortak eğilimlerin bulunması dikkat çekicidir. Çocukların çizimlerinde yer verdikleri unsurlar (örneğin ışık, bulut, kalp, eller, gülümseme vb.), Zengin (2010) tarafından yapılan benzer bir çalışmada ilâhî varlıkla kurulan 'kişisel bağ' ve 'duygusal yakınlık' kategorileriyle benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik, çocukların Allah tasavvurunun gelişiminde sevgi, güven, koruma gibi duygusal temaların evrensel biçimde öne çıktığını göstermektedir.

Bibliyoterapinin okul öncesi dönemde değer ve inanç geliştirme süreçlerine etkisine dair bulgular, önceki bazı araştırmalarla da örtüşmektedir. Nitekim Okvuran (2001) ve Yılmaz (2012) gibi çalışmalar, bibliyoterapinin bireysel gelişim, empati ve anlam inşası üzerinde etkili bir araç olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu çalışma, bibliyoterapi yönteminin erken çocukluk döneminde dinî değerlerin kazandırılmasında etkili ve uygulanabilir bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu araştırmada, 5-6 yaş grubundaki çocuklara uygulanan bibliyoterapi oturumlarının Allah tasavvurları üzerinde anlamlı bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tanrı İmgesi Ölçeği verileri ve çizim analizleri, çocukların Allah'a dair algılarında daha olumlu, güven temelli ve ilişki odaklı bir dönüşüm yaşandığını göstermektedir. Çocukların hem ölçme araçlarına verdikleri yanıtlar hem de yaptıkları resimler, bibliyoterapi sürecinin onların duygusal ve zihinsel dünyalarında yeni anlam katmanları oluşturduğunu göstermektedir.

Bu sonuç, okul öncesi dönemde dini kavramların pedagojik olarak uygun yöntemlerle kazandırılabilirliğini ve Allah tasavvurunun gelişiminde bibliyoterapi yönteminin etkili bir araç olabileceğini ortaya koymaktadır. Bulgular, okul öncesi dönemde dinî kavramların gelişimsel olarak uygun anlatı ve etkinliklerle desteklendiğinde, çocukların Allah tasavvurunun güven ve yakınlık ekseninde olgunlaşabildiğine işaret etmektedir.

Sınırlılıklar

Bu araştırmanın sınırlılıkları, örneklemin küçük ($n = 5$) ve tek merkezden seçilmiş olması nedeniyle bulguların genellenebilirliğinin sınırlı oluşu; uygulamanın COVID-19 şartlarında yürütülmesi ve buna bağlı devamsızlık/eksik madde risklerinin ölçümleri etkileyebilmesi; materyal boyutunda tek bir hikâye serisinin kullanılması dolayısıyla yazar/anlatı üslubuna bağlı içerik yanlılığı ihtimali (bu nedenle farklı materyallerle replikasyon önerilir); son olarak Tanrı İmgesi Ölçeğinin yalnızca “güven” alt boyutunun ve sözel uygulama prosedürünün tercih edilmesine bağlı ölçüm hatası ve yoruma bağımlılık riskleridir.

Öneriler

1. Eğitim Uygulayıcılarına Yönelik:

Okul öncesi öğretmenleri, dini ve değer içerikli temaların işlenmesinde bibliyoterapi yöntemini etkin bir araç olarak değerlendirebilirler. Bu kapsamda, uygun yaş grubu kitaplarıyla yapılandırılmış anlatı temelli etkinlikler planlanmalıdır.

2. Ailelere Yönelik:

Aileler, çocuklarıyla dini içerikli hikâyeleri birlikte okuyarak onların Allah algılarını şekillendirmeye katkı sağlayabilirler. Bu süreçte duygusal bağ kurmaya ve güven temelli bir Tanrı imgesinin gelişmesine özen gösterilmelidir.

3. Araştırmacılara Yönelik:

Bu çalışma, sınırlı örneklem ve yaş grubunu kapsadığı için farklı yaş gruplarıyla, farklı bibliyoterapi materyalleriyle ve daha geniş örneklemlerle yapılacak benzer çalışmalar alana katkı sağlayacaktır.

Ek Bilgi

Araştırmada kullanılan ölçek soruları, Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurulları Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 30 Haziran 2020 tarih ve 14 no'lu kararı ile onaylanmıştır.

KAYNAKLAR

- Akgül, H. (2010). *Çocukların Tanrı tasavvuru*. Ensar Yayınları.
- Akgün, E. ve Karaman Benli, G. (2019). Okul Öncesi Dönem Çocuklarla Bibliyoterapi: Bir Uygulama Örneği, *Psikiyatride Guncel Yaklasimler - Current Approaches in Psychiatry*, 11(1), 31 Mart.
- Ayasbeyoğlu, N. (1991). İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim İle İlgili Ayetlerinin Tahlili. Milli Eğitim Basımevi.

- Barrett, J. L. ve Richert, R. A. (2003). Anthropomorphism or Preparedness? Exploring Children's God Concepts, *Review of Religious Research*, 44(3), 300-312. <https://doi.org/10.2307/3512389>
- Bem, S. L. (1981). Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing, *Psychological Review*, 88(4), 354-364.
- Betzalel, N., & Shechtman, Z. (2010). Bibliotherapy: A tool for helping children with conduct disorders. *Child and Youth Care Forum*, 39(3), 197-213. <https://doi.org/10.1007/s10566-010-9101-x>
- Coleman, M. ve Ganong, L. H. (1988). *Bibliotherapy with Stepchildren*. Charles C Thomas Pub Limited.
- Cook, K. E., Earles-Vollrath, T. ve Ganz, J. B. (2006). Bibliotherapy, *Intervention in School and Clinic*, 42(2).
- Cornett, C. E. ve Cornett, C. F. (1980). *Bibliotherapy: The Right Book at the Right Time*. Indiana: Phi Delta Kappa Educational Foundation.
- Çınar, N. (2019). *Din Eğitiminde Bibliyoterapinin Bir Yöntem Olarak İmkânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET001278.pdf>
- Dickie, J. R. (2012). Ana-Baba, Çocuk İlişkileri ve Çocukların Tanrı Tasavvurları, çev. İlhan Topuz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/28, 177-204.
- Dodson, F. (1998). *Çocuk Eğitimi El Kitabı*. (Ayşegün Durmaz, Çev.). Kırkambar Yayınları.
- Doğan, S. (2014). Mesnevi'de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs. Bildiriler*, C. 3, 345-369. <http://ktp.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=80178750&YayinTarihi=2014&Cilt=II> erişim: 12.02.2024
- Elkind, D. (1964). Piaget's Semi-Clinical Interview and the Study of Spontaneous Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 4(1). <https://doi.org/10.2307/1385202>.
- Geçioğlu, Ş. ve Yürük, T. (2021). İhvân-ı Safâ'nın Bilgi Anlayışının Din Eğitimi Alanındaki İzdüşümleri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 672-699.
- Gesell, A. ve Ilg, F. L. (1946). *The Child from Five to Ten*. Hamish Hamilton.
- Goldman, R. J. (1964). Researches in Religious Thinking. *Educational Research*, 6(2), 139-155. <https://doi.org/10.1080/0013188640060207>
- Harms, E. (1944). The Development of Religious Experience in Children. *American Journal of Sociology*, 50(2), Eylül, 112-122. <https://doi.org/10.1086/219518>
- Hayta, A. (2019). *Bağlanma Kuramı İle Allah Tasavvuru*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=381328&ele=%3D&wKitaplar=ba%C4%9Flanma+kuram%C4%B1>
- Hayta, A. (2010). Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(20), 39-77.
- Heller, D. (1988). *The Children's God*. Chicago: The University of Chicago. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=26983&ele=%3D&wYazarlar=heller>
- Hoagland, J. (1972). Bibliotherapy: Aiding Children in Personality Development, *Elementary English*, 49(3).
- Hoşrik, M. E. (2017). *Çocuk evlerindeki ergenlerde gevşeme tekniği ve EFT'nin Tanrı imgesi, affetme eğilimi, öfke ve kaygı kontrolü üzerindeki rolü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- İzmirli, İ. H. (1997). *Yeni İlm-i Kelâm*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Kantowitz, V. (1967). Bibliotherapy with Retarded Readers. *Journal of Reading*, 11(3), 205-212.
- Kirkpatrick, L. A & Shaver, P. R. (1990). Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), Eylül. <https://doi.org/10.2307/1386461>
- Köylü, M. (2004). Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45(2), 37-54.
- Köylü, M. (2016). *Klasik İslam Eğitimcileri*. ed. Ahmet Koç. (1. Baskı). Rağbet Yayınları.

- Okvuran, A. (2001). Bibliyoterapi yöntemiyle çocuklarda olumlu benlik kavramı geliştirme. *Eğitim ve Bilim*, 26(122), 43–47.
- Olsen, H. D. (1975). Bibliotherapy to Help Children Solve Problems. *The Elementary School Journal*, 75(7), Nisan, 422-429. <https://doi.org/10.1086/460929>
- Oruç, C. (2010). Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(1), 01 Şubat, 75-96.
- Pardeck, J. T. ve Pardeck, J. A. (1993). *Bibliotherapy: A Clinical Approach for Helping Children*, Routledge.
- Piaget, J. (1964). Cognitive Development in Children: Piaget Development and Learning. *Journal of Research in Science Teaching*, 2(3), 176-186.
- Piaget, J., & Inhelder, B. (1969). *The psychology of the child* (H. Weaver, Trans.). Basic Books.
- Piercy, B. A. (1996). A Content Analysis and Historical Comparison of Bibliotherapy Research. *ERIC*. <https://eric.ed.gov/?id=ED413930> (erişim: 20.09.2024).
- Pitts, V. P. (1977). Drawing Pictures of God. *Learning for Living*, 16(3), 123-129. <https://doi.org/10.1080/00239707708556951>
- Rizzuto, A. (1979). *The Birth of the Living God*. Chicago: The University of Chicago. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=21393&ele=%3D&wKitaplar=the+birth+of+the+living>
- Russell, D., & Shrodes, C. (1950). *Bibliotherapy: A theoretical and clinical-experimental study*. University of California.
- Shechtman, Z. (2009). *Treating Child and Adolescent Aggression Through Bibliotherapy*. Springer New York. <https://doi.org/10.1007/978-0-387-09745-9>
- Shechtman, Z. (1999). Bibliotherapy: An Indirect Approach to Treatment of Childhood Aggression, *Child Psychiatry and Human Development*, 30(1).
- Slater, T. (2004). *The development of children's concept of God*. 2004. https://www.researchgate.net/profile/Jerry-Carlson/publication/232440794_The_Development_of_the_Concept_of_God_in_Children/links/55de456a08aea26af0f24d2/The-Development-of-the-Concept-of-God-in-Children.pdfhttp://www.ijot.com/ted/papers/childs_god_concept.pdf (erişim: 15.06.2024).
- Taçar, A. (2022). *Bibliyoterapi Yönteminin Çocuklarda Allah Tasavvurunun Olgunlaşmasına Etkisi (5-6 Yaş Grubu Örneği)*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Üzüm, İ. (1989). Allah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 416-428). TDV Yayınları.
- Vergote, A., Tamayo, A., Pasquali, L., Bonami, M., Pattyn, M. R. & Custers, A. (1969). Concept of God and Parental Images. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 8(1), Spring, 79-87. <https://doi.org/10.2307/1385256>
- Vergote, A. (1978). Çocuklukta Din, çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 01 Nisan, 315-329. https://doi.org/10.1501/İlhak_0000000281
- Yavuz, K. (1993). *Çocukta dinî duygu ve düşüncenin gelişmesi* (6. Baskı). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.
- Yıldız, M. (2007). *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi* (1. Baskı). İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=232229&ele=%3D&wYazarlar=murat+y%C4%B1ld%C4%B1z>
- Yıldız, A. (2006). Okul öncesi dönemde çocukların Allah algısı. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 45-58.
- Yıldız, M. ve Arık, R. S. (2014). Measuring Image of God in Children. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(15), Ocak-Haziran.
- Yılmaz, M. (2012). Hikâye anlatımı ve bibliyoterapi tekniklerinin değer eğitimi sürecine etkisi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10(23), 103–130.
- Zengin, H. K. (2010). Almanya'daki Müslüman çocuklarda Allah kavramının gelişimi: Âdem ve Havva kıssası - yaratılışı, cennetten çıkarılışları - bağlamında 1-4., 6. sınıf çocukları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(2), 157–198.

Extended Abstract

Preschool period is the name given to the period covering the 0-6 age period of the child, in which the foundations of personality development are laid and personality is acquired to a significant extent. In the preschool period, the child's developmental characteristics and individual characteristics are parallel. In fact, Jean Piaget drew attention to the importance of this period; at the same time, he put forward a development scheme that adapts the child's developmental stages to his mental development. During childhood, the individual gradually prepares for adulthood and gradually acquires the behaviors he/she will acquire. This period is a preparation process for life, a learning period, and these learnings leave deep marks on him/her, on his/her life. Some psychologists and educators claim that 90% of personality development occurs in the first 6 years of childhood. This situation shows us that childhood education is very important and should never be neglected. The preschool child sees himself at the center of every event that occurs and evaluates everything from his own perspective; his own perspective is essential. He is not interested in the perspective of other people. This egocentric perspective also shows itself in the child's religious development. He thinks that God, the universe surrounding the child, the beings around him, his parents and family exist for him and to meet his desires and needs. The child's perception of God and metaphysical issues occurs in an animistic and anthropomorphic structure. The child's curiosity and interest in God begins at the age of three. The child soon discovers that God is invisible. Depending on what is told and taught, the child's perception and image of God is formed and developed according to his capacity. The child's strong imagination plays an important role in this development. The image of God that is formed according to the child's capacity and life experiences is anthropomorphic. Some 5-year-olds are more aware of God's existence. The age of 6 is the period when the child's imagination of a creative power and interest in Him are at their most intense. The child in the Fairy Tale Stage (3-6 years old) matches God in his mind with a corresponding fairy tale concept: a white-bearded man living in a hut in the sky, a cloud, a piece of cloud with God written on it, etc. A child in this stage is not rational; he has emotional and intuitive thinking. Therefore, the child's freedom of fantasy in his feelings, thoughts and dreams should be supported. Bibliotherapy is a combination of the words "biblion" (book) and "therapeo" (healing). Its Turkish meaning is "healing through books". It is a book reading activity aimed at improving mental health. It can be said that the history of this activity dates back to the Ancient Age. Bibliotherapy involves a preparation process and is applied in some stages. It should be noted that the bibliotherapy method is used for therapeutic purposes in hospitals, as well as in the field of education, in schools and classes, under the guidance of an educator-teacher, in a "developmental" sense and can be used. It is evaluated that there are some discourses and practices on this subject in both Western sources and Islamic sources and educational practices. We come across studies on the place, importance and areas of use of bibliotherapy in religious education. Our study aims to find answers to some questions while examining the effect of the bibliotherapy (healing with books) method on the development and maturation of the child's perception of God: Can the maturation of the child's perception of God be ensured by applying developmental bibliotherapy, one of the bibliotherapy methods? Can reading books be seen as an effective and powerful opportunity for the child's perception of God to gain a more accurate and mature form? What kind of an interpretation can be made between Piaget's idea of "anthropomorphism in children" and the results of the study? In this context, the following two main objectives will be attempted to be achieved in the study: To examine how the bibliotherapy method affects the maturation of the concept of Allah in preschool children aged 5-6 and to find the harmony between the stages in Harms' theory and the results of the study. Qualitative research method was used in the study and data diversification was also applied. In this context, document analysis was first performed. Thus, a basis was tried to be established to increase the validity and reliability of the study. In the study, "developmental bibliotherapy", one of the bibliotherapy methods, was applied. The universe of the study consists of 5-6 year old children who are receiving preschool education in kindergartens and nursery classes in Istanbul. Analogous sampling, one of the purposeful sampling methods, was adopted for the study. The determined sample consists of 5 children selected from the kindergarten class of a primary school and aged 5-6. The study was conducted within the negative and restrictive conditions of the Covid-19 pandemic. Bibliotherapy sessions were conducted after the preliminary preparation stages, with two-week breaks between sessions so that the children could digest, internalize and identify with the story read or told. After the bibliotherapy sessions, an increase was observed in the total scores of all children obtained with the God perception scale. In the Trust sub-dimension scores obtained within the scope of the scale, no difference was observed between the pre- and post-test measurements of Z. and Z.B., but an increase was observed in the scores of the other children. In the Fear sub-dimension scores obtained within the scope of the scale, an increase was observed in the scores of all children except H., but no change was observed in H.'s scores both before and after the session. The drawings and statements made by the participating children in the first test correspond to the fairy tale stage to which children of this age group belong according to Harms theory; however, it was determined that after the bibliotherapy sessions, the children developed a more concrete and

higher level of mental imagination in their drawings about Allah and their statements regarding these drawings. The children can be considered to be in a first stage close to the Realistic stage, which includes children aged 7-12. Indeed, it can be thought that in the children's post-test statements, they did not imagine Allah in different versions such as a king, a being living on the clouds or a fairy tale hero, but started to lean towards a more intellectual way of thinking. The results of our study are consistent with the results of some other studies. Since the ages of the children in our study are very close to each other and their developmental lines are the same, it is not possible to reach a meaningful and clear conclusion about the correlation between age and imagination. Our study is limited because it is a qualitative study covering a certain socio-cultural environment and a certain number of children. This study can also be conducted on children from different social environments, different economic levels and different age groups residing in different regions. For example, the scope can be expanded as a quantitative study to cover a different and more heterogeneous group such as 3-10 years old and a larger number of children. In fact, other more comprehensive studies can be conducted on children from different races, different social environments and different socio-economic levels. Other scales can be included in the study. In this way, the results of the study can be strengthened.